Forme ale discursului repetat ca tradiții literare europene inserate în tradiția lingvistică românească

Cristinel MUNTEANU

0. Comunicarea noastră porneşte de la ideile savantului Eugeniu Coşeriu (1921 – 2002) privind *cultura* şi *tradiția*, cu scopul de a crea un cadru adecvat analizei modificării unor forme ale *discursului repetat*, acesta din urmă considerat tot în accepție coşeriană. Aplicația se doreşte a fi, în acelaşi timp, şi un omagiu personal adus celui care ar fi împlinit anul acesta 85 de ani, dacă nu ar fi dispărut prematur acum 4 ani.

1. Eugeniu Coşeriu defineşte cultura ca fiind „obiectivarea istorică a spiritului în forme care durează, în forme care devin tradiții, devin forme istorice care descriu lumea proprie a omului”[1]. Spiritul respectiv este chiar activitatea creatoare ca atare sau creativitatea însăşi (*enérgeia*), anterioară conceptual oricărei tehnici (*dýnamis*) învățate sau experimentate. Astfel, omul devine creator în măsura în care trece dincolo de ce a învățat, creând cultura, al cărei obiect este infinit, întrucât *enérgeia* este activitate liberă[2]. Formele de activitate care, însumate, constituie cultura sunt limbajul, arta, religia şi mitul, ştiința şi filozofia, la baza culturii stând tocmai limbajul.

1.1. Ca activitate liberă, cultura se conduce după anumite norme (între care şi o normă internă, neimpusă, în sensul vechi al latinescului *obligatio*, acela de ‘legământ’) care implică *universalitatea* şi *antidogmatismul*. Universalitatea înseamnă că „toți oamenii sunt părtaşi la cultură, iar cultura se face pentru toți oamenii”[3], de aici rezultând şi antidogmatismul, adică generozitatea, acceptarea şi a altor perspective. În aceste condiții, mai poate fi cultura națională? Coşeriu răspunde că, fără îndoială, „cultura nu poate fi națională şi nu trebuie să fie națională ca *obiect*”[4]. Ea va fi, inevitabil, națională prin *subiect*, deoarece creatorul face parte dintr-o comunitate constituită istoric, vădindu-şi specificul național prin vocea sa. Lingvistul român apreciază că trebuie să ne ferim de specificul național „ca particularism, ca formă de concentrare numai în obiectele noastre; să nu spunem că nu ne ocupăm de Aristotel, de exemplu, sau de problemele generale ale umanității fiindcă nu sunt ale noastre”[5]. Din această perspectivă, toate lucrurile omenirii şi toți gânditorii omenirii (filozofi, artişti, oameni de ştiință etc.) ne aparțin şi nouă şi prin ei ne lărgim orizontul istoric, ieşind dintr-un spațiu cultural închis.

1.2. Întrucât cultura este întotdeauna tradiție, „numai în tradiție şi în cadrul tradiției se poate impune noutatea, faptul care suprimă o tradiție, însă în acord cu tradiția însăşi”[6]. Observația este valabilă atât pentru obiectul culturii, care se creează la nesfârşit, cât şi pentru ştiința care studiază obiectul (ştiința este şi ea o formă a culturii,

---

[1] Eugen Coşeriu, *Deontologia culturii*, în *idem*, *Prelegeri şi conferințe (1992-1993)*, Iaşi, 1994, p. 173.
[2] *Ibidem*.
[3] *Ibidem*, p. 175.
[4] *Ibidem*, p. 176.
[5] *Ibidem*.
[6] *Ibidem*, p. 177.

BDD-V2378 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:08:11 UTC)

v. *supra*). De aceea, în conformitate cu *principiul tradiției* (unul dintre cele cinci care l-au călăuzit în activitatea de cercetător şi care pun bazele lingvisticii ca ştiință a culturii), trebuie să admitem, spune Coşeriu, că „oamenii au fost întotdeauna inteligenți […] şi că în trecut au existat aceleaşi intuiții şi aceleaşi treceri de la planul pur intuitiv [*bekannt*, n.n. C.M.] la acest plan reflexiv [*erkannt*, n.n. C.M.] de ştiință justificată şi fundată”[7], pentru că omul, în ceea ce priveşte ştiințele culturii, posedă acea *cunoaştere originară* (de care vorbeşte Husserl). Este şi motivul pentru care E. Coşeriu a căutat mereu în tradiție intuiții pe care le găsim în lingvistica actuală.

2. Pornind de la Hegel, care spunea despre Aristotel că acesta era omul capabil să vadă tot universul într-o scoică, adică să descopere toate universaliile, E. Coşeriu afirmă că este suficient să studiezi un singur fapt lingvistic (de pildă, fonemul) pentru a vedea în acest fapt tot limbajul şi prin limbaj „tot omul şi toate posibilitățile creatoare ale omului[8]”. Vom încerca, aşadar, să particularizăm tezele coşeriene menționate mai sus la problematica discursului repetat, referindu-ne în special la acele forme care nu țin de competența idiomatică[9].

2.1. *Discursul repetat* „cuprinde tot ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă într-o formă mai mult sau mai puțin identică sub formă de discurs deja făcut sau combinare mai mult sau mai puțin fixă, ca fragment lung sau scurt, a «ceea ce s-a spus deja»”[10]. Ca procedeu, acesta se opune tehnicii libere a discursului, întrucât elementele sale nu sunt comutabile în domeniul lor specific. În schimb, combinațiile lor, adică unitățile discursului repetat[11], adesea „corespund funcțional unor unități de diferite niveluri ale tehnicii libere şi sunt comutabile cu acestea, drept pentru care pot fi considerate ca unități «neanalizabile» ale aceleiaşi tehnici”[12]. Totuşi, anumite forme ale discursului repetat (citatele celebre şi proverbele, wellerismele) nu aparțin tehnicii idiomatice.

În vorbire, tehnica liberă se împleteşte cu discursul repetat, ceea ce rezultă putând fi comparat cu „un fel de pictură cu *colaj* simultan”[13]: „în tablou, pe lângă porțiuni executate cu tehnica pictorului care pictează, pot exista deopotrivă fragmente luate din alte tablouri, pictate de către alți pictori”[14].

Discursul repetat, în special citatul (literar sau de alt tip) poate fi variat parțial, făcându-se în continuare aluzie la textul din care a fost extras. În anumite situații, „aluzia la text se configurează, tocmai, ca *imitație parodică* [s.n. C.M.] a unei opere

[7] Eugeniu Coşeriu, *Epistemologia lingvisticii*, în vol. *In memoriam Eugeniu Coşeriu*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2004, p. 89.
[8] Eugeniu Coşeriu, *Universul din scoică* (interviuri realizate de Gheorghe Popa, Maria Şleahtițchi şi Nicolae Leahu), Chişinău, Editura „Ştiința”, 2004, p. 50.
[9] La Coşeriu, *competența idiomatică* se referă la cunoaşterea unei limbi (cf. sp. *idioma* ‘limbă’) şi nu la cunoaşterea privind expresiile idiomatice, cum se înțelege, de exemplu, în scrierile cercetătoarei Gertrud Greciano prin termenul *compétence idiomatique*.
[10] Eugeniu Coşeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Chişinău, Editura Arc, 2000, p. 258.
[11] Este cazul expresiilor şi al locuțiunilor sau, cu un singur termen, al frazeologismelor, considerate de Th. Hristea echivalente potențiale ale cuvintelor.
[12] *Ibidem*, p. 261.
[13] Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferințe (1992-1993)*, Iaşi, 1994, p. 55 (prelegerea *Arhitectura şi structura limbii*).
[14] Eugeniu Coşeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Chişinău, Editura Arc, 2000, p. 259.

BDD-V2378 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:08:11 UTC)

literare”[15]. De altfel, prin modificările aplicate oricărui tip de discurs repetat (fie locuţiune, fie citat), „înţelegem că expresia nouă este o aluzie tocmai la cea veche”[16].

2.2. Referitor la studierea modificării enunţurilor aparţinând discursului repetat, trebuie spus că acest tip de cercetare s-a constituit şi s-a dezvoltat în ultimele decenii, după întemeierea frazeologiei ca disciplină. Dar, cum se întâmplă frecvent, putem descoperi încă din Antichitate intuiţii remarcabile şi în această privinţă.

2.2.1. Astfel, trebuie semnalat că, încă de acum 1800 de ani, retorul grec Hermogenes din Tarsos (n. 160 – m. 225 d.Hr.) stabilea modul prin care se introducea citatul în text, identificând două feluri prin care se făcea acest lucru: [a] κατα κόλλησιν , adică ataşând citatul în continuarea textului, „astfel încât legătura nu este decât superficială iar textul citat este net detaşabil” şi [b] κατα παρωδιαν, „în care textul original este asimilat cu textul autorului şi practic indisolubil legat de acesta”[17]. În prima categorie [a] se includ citatele exacte (în accepţiunea modernă a termenului, cu trimiteri precise), în timp ce a doua categorie [b] ar cuprinde toate celelalte tipuri „de la aluzie sau parafrază, de la rezumarea ideii, adaptarea, prelucrarea şi uneori alterarea – deliberată sau nu – a citatului, contaminarea mai multor citate, până la parodie”[18].

Surprinde nu doar intuiţia lui Hermogenes referitoare la utilizarea citatului în discurs, ci şi înrudirea etimologică a termenilor vechi şi moderni. Dacă în cazul perechii *parodie* şi *katà parodian* legătura este evidentă, în ceea ce priveşte termenul *colaj* (< fr. *collage* ‘lipire’ < *coller* ‘a lipi’ < *colle* ‘lipici, clei’) şi termenul *kóllesin* (din sintagma *katà kóllesin*), trebuie observat că ambii sunt reductibili la aceeaşi bază, cuvântul grecesc κολλα, însemnând ‘clei, lipici’ (de altfel, fr. *colle* < gr. *kolla*[19]). Este adevărat însă că, în prezent, termenul *colaj* se referă la o tehnică ce înglobează atât κατα κόλλησιν, cât şi κατα παρωδιαν atunci când vorbim despre inserarea discursului repetat în discursul concret – şi nu doar dinspre Coşeriu[20].

2.2.2. Cât despre modificările formale ale discursului repetat, precizăm că baza teoretică a studiului acestora a fost pusă la punct, în lingvistica românească, de către cercetătorul ieşean Stelian Dumistrăcel, specialist în frazeologie[21]. Domnia sa consideră, pe drept cuvânt, că modificările pe care le suferă acest tip de enunţuri pot fi grupate în cele patru „figuri de construcţie” semnalate drept „solecisme” de Quintilian în *Arta oratorică* (I. 5, 39-41): *detractio* (suprimarea), *adiectio* (adăugarea), *immutatio* (substituirea) şi *transmutatio* (permutarea)[22]. Le ilustrăm, pentru familiarizare, cu câteva

[15] *Ibidem*.
[16] Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe (1992-1993)*, Iaşi, 1994, p. 56.
[17] Elisabeta Poghirc, *Problema citatului în antichitate (cu privire specială la Homer)*, în „Analele Universităţii Bucureşti”, Limbi clasice şi orientale, XX, 1971, p. 94, cu trimitere la Spengel, *Rhetores Graeci*, vol. II, Leipzig, 1854, p. 450.
[18] *Ibidem*.
[19] Cf. *The New Penguin English Dictionary*, Penguin Books, 2001, s.v. engl. *collage*, provenind din franceză.
[20] Vezi, bunăoară, cum este definit, într-un dicţionar englezesc de termeni literari, procedeul denumit *collage*: “A term adopted from the vocabulary of painters to denote a work which contains a mixture of allusions, references, quotations, and foreign expressions” (J. A. Cuddon, *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Penguin Books, 1999, p. 145).
[21] O analiză a acestor tipuri de modificări urmăreşte şi lucrarea lui Liviu Groza, *Dinamica unităţilor frazeologice în limba română contemporană*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2005.
[22] Vezi Stelian Dumistrăcel, *Repeated Discourse as a Means of “Contact” and Manipulation in Journalistic Discourse*, în vol. *Limba şi vorbitorii*, Bucureşti, Editura Arvin-press, 2003, p. 217-237.

BDD-V2378 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:08:11 UTC)

expresii şi dictoane latineşti: 1. *suprimarea* – apare, de pildă, atunci când, în diverse contexte, e destul să se spună doar *verba volant* sau, după caz, numai *scripta manent*, suprimându-se la stânga ori la dreapta dictonul *verba volant, scripta manent*; 2. *adăugarea – homo homini lupus (est)* a devenit în Evul Mediu *homo homini lupus, femina feminae lupior, clericus clerico lupissimus*; 3. *substituirea* – formula lui Plaut, *homo hominis lupus est*, se schimbă la diverşi clasici în *homo homini* ***deus*** *est* (Caecilius) sau *homo* ***res sacra*** *homini* (Seneca); 4. *permutarea – ubi bene, ibi patria* a fost inversată de naţionalişti: *ubi* ***patria*** *ibi* ***bene***.

2.3. Formele discursului repetat care corespund unor texte întregi (sau unor fragmente de texte cu sens complet), cum sunt citatele, proverbele şi wellerismele, sunt considerate de Eugeniu Coşeriu „tradiţii literare [e vorba de „literatură" în sens larg, adică deopotrivă morală, ideologie etc., n.n. C.M.] inserate în tradiţia lingvistică", cuvenindu-se a fi studiate de lingvistica textului. Ele devin tradiţii lingvistice, întrucât contribuie la construirea unor noi discursuri / texte / acte lingvistice.

Putem afirma, în consecinţă, că citatele celebre (ca şi operele din care provin) reprezintă bunuri culturale ce aparţin întregii umanităţi. Şi ele pot fi utilizate ca atare, în formulă originară (citatul exact), sau pot fi modificate, conform tipologiei de mai sus (*quadripartita ratio* a lui Quintilian). De asemenea, modificările se pot face direct pe original, în limba căreia îi aparţine formula, sau în traducere, dar într-un context verbal realizat, bunăoară, în limba română; ceea ce demonstrează încă o dată că aceste forme trebuie studiate de lingvistica textului.

În acest sens, se poate susţine că performanţele oamenilor de cultură români sunt perfect comparabile cu cele ale oamenilor de cultură străini (europeni, în cazul de faţă), toţi participând, în cadrul tradiţiei, adică pornind de la modelele deprinse, la evoluţia culturii universale. Pentru a dovedi toate acestea, e suficient să prezentăm un singur studiu de caz, privind modificarea unui singur enunţ celebru – la origine tradiţie literară europeană.

Cea mai faimoasă (şi, probabil, cea mai lapidară) definiţie a stilului, aparţinându-i naturalistului şi scriitorului francez George-Louis Leclerc de Buffon (1707-1788), este *Le style c'est l'homme même*[23], cel mai adesea întrebuinţată fără termenul *même* (suprimare). Ideea în sine, anume că stilul este expresia unei individualităţi, nu este nouă, căci, într-o formulare asemănătoare (sentinţă), poate fi descoperită la mimograful latin Publilius Syrus: *Sermo imago animi est: vir qualis, talis est oratio* („Vorba este imaginea sufletului: cum e omul aşa e şi discursul")[24].

Ca orice clişeu arhicunoscut, şi formula lui Buffon a fost supusă modificărilor de tot felul (cele mai frecvente fiind substituirile), în spatele acestora aflându-se dorinţa de a-i contesta adevărul exprimat, nevoia de a-l corecta sau de a-l particulariza în funcţie de contextul în care se purta discuţia; desigur, uneori transpare şi intenţia ludică. Aşa se face că formula a fost „atacată" chiar pe terenul limbii franceze. De pildă, Remy de Gourmont, punând în relaţie gândirea cu stilul în literatură, ajunge să-l înlocuiască pe acesta cu gândirea, căci amprenta pe care o lasă omul într-o operă intelectuală este cea din urmă: «Le signe de l'homme dans l'œuvre intellectuelle, c'est la pensée. *La pensée*

[23] Buffon a rostit aceste cuvinte în discursul său de recepţie la Academie, în anul 1753: *Discours sur le style*; cf. I. Berg, *Dicţionar de cuvinte, expresii, citate celebre*, Bucureşti, Editura Vestala, 2003, p. 197.
[24] Publilius Syrus, *Sententiae / Maxime* (ediţie bilingvă, traducere, studiu introductiv, note şi comentarii de Traian Diaconescu), Bucureşti, Editura Saeculum I.O., 2003, p. 135.

BDD-V2378 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:08:11 UTC)

est l'homme même. Le style est *la pensée* même»[25]. Este, după cum se observă, o dublă substituire.

Tot o substituire pe enunţul canonic aflăm la Benedetto Croce. Apreciind că „imixtiunea" femeilor în literatura modernă se datorează caracterului de „confesiune" pe care l-a căpătat aceasta („bărbaţii s-au efeminat puţin din punct de vedere estetic; şi un simptom al efeminării lor e lipsa de pudoare în a-şi etala mizeriile…"), filozoful italian vede în femei „fiinţe prin excelenţă afective şi practice, care, aşa cum subliniază când citesc cărţi de poezie tot ceea ce se potriveşte cu propriile lor aventuri şi nefericiri personale sentimentale, tot astfel se simt în largul lor când sunt invitate să-şi descarce sufletul". Şi adaugă: „Nici lipsa de stil nu constituie pentru ele o preocupare, căci aşa cum s-a spus în mod subtil: «Le style, ce n'est pas *la femme*»"[26].

Într-o altă ordine de idei şi într-un alt context (românesc, ca toate cele care urmează), I. L. Caragiale se găseşte în opoziţie cu B. Croce. În naraţiunea *Om cu noroc!*, povestitorul primeşte o scrisoare de la o oarecare familie Guvidi şi, recunoscând exprimarea doamnei Guvidi, afirmă: „Stilul e *femeia*… Graţioasă doamnă Guvidi! Îi cunosc scriptura şi dictonul favorit [*où il y a de la gêne, il n'y a pas de plaisir* n.n C.M.], pe care îl spune aşa de des şi cu o atât de fermecătoare clipire în ochi!".

Dar o modificare a citatului, ca *immutatio*, poate fi întâlnită mai înainte la Vasile Alecsandri. În *Istoria unui galbân şi a unei parale*, problema stilului este înlocuită cu chestiunea financiară, după cum reiese din replica galbenului olandez: „D. Buffon, naturalistul francez, au zis că: stilul arată omul; eu zic că: *buzunarul* arată omul. El este cea mai sigură caracteristică a firei, a patimelor şi a moralului său. De pildă, buzunarul unui cheltuitor este spart; punga unui zgârcit e făcută din materie groasă şi trainică şi e legată cu nouăzeci şi nouă de noduri…".

Şi alte spirite rafinate din cultura noastră s-au „jucat" cu celebra sintagmă. Tudor Vianu, definind stilul drept: „unitatea structurii artistice într-un grup de opere raportate la agentul lor, fie acesta artistul individual, naţiunea, epoca sau cercul de cultură", face următoarea remarcă: „«Le style c'est l'homme», spune Buffon şi ar fi putut adăuga că [stilul] este *naţiunea, epoca* sau *cercul de cultură* căreia opera îi aparţine"[27].

Evident că şi în textele româneşti modificarea enunţului se poate face direct pe original şi nu în traducere. Justificându-şi explicaţiile în manieră atrăgătoare din dicţionarul său de expresii celebre, I. Berg declară în prefaţă: „Parafrazându-l pe Buffon, putem spune că *le style c'est l'âme*; şi în paginile acestui dicţionar vibrează într-adevăr sufletul unei epoci, sufletul luminos al unor oameni luminaţi, fiecare cu specificul, cu zestrea, cu talentul lui. Prin urmare, nici stilul nu poate fi acelaşi pentru toţi"[28].

Vom trata în final cea mai rară dintre figurile de construcţie quintiliene: *transmutatio* (permutarea). Într-un scurt eseu intitulat chiar *Omul e stilul*, Nicolae Manolescu inversează formula lui Buffon pentru a dovedi că şi reciproca este valabilă: „Şi anume că dacă scrisul exprimă pe cel care scrie, la rândul lui, cel care scrie ia cu

[25] Remy de Gourmont, *Problème du style*, Paris, Mercure de France (seizième édition), 1938, p. 154.
[26] Benedetto Croce, *Breviar de estetică. Estetica in nuce*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1971, p. 169.
[27] Tudor Vianu, *Stilul*, în *idem*, *Studii de stilistică*, Bucureşti, EDP, 1968, p. 31. Tot o adăugare (*adiectio*) identificăm şi în titlul articolului scris de I. Isarova, *Stilul înseamnă omul şi timpul*, în „Contemporanul", nr. 16, 1961, p. 3.
[28] I. Berg, *op. cit*., p. 9.

BDD-V2378 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:08:11 UTC)

timpul chipul scrisului său”[29]. Demonstrația se face în jurul lui G. Călinescu, despre care se afirmă că şi-a creat mai întâi un stil, pentru ca apoi personalitatea lui să-l copieze. Mai mult decât atât, adaugă Manolescu, „*omul e stilul* şi din unghiul lecturii. Ce ştim noi despre omul Eminescu este o proiecție a stilului lui: melancolia, romantismul, patosul, langoarea. […] Ne-am făurit despre poetul național o imagine pe care o datorăm versurilor lui învățate din clasele primare”[30].

3. Având un grad mare de generalitate şi bucurându-se de autoritatea unor personalități cu renume, citatele celebre, sunt „mai universale” (dacă se poate spune aşa) decât celelalte forme ale discursului repetat, chiar şi decât proverbele, întrucât pot fi întrebuințate cu limba proprie, în original, în texte realizate în alte limbi. Modificările lor reprezintă privilegiul minților creatoare, înzestrate cu *enérgeia*, ce depăşesc modelul învățat (tradiția), deşi, după cum afirmă neîncetat Coşeriu, faptul care suprimă o tradiție este în acord cu tradiția însăşi. Dar merită subliniat un aspect: modificările în sine nu reprezintă nimic, atâta timp cât nu este redat şi contextul care le motivează, iar contextul este românesc, creat de români. Aşadar, şi în privința utilizării sau modificării enunțurilor aparținând discursului repetat, cultura rămâne universală ca obiect şi națională prin subiect.

Types of Repeated Discourse as European Literary Traditions Inserted in the Romanian Linguistic Tradition

Our paper has as a starting point the ideas of the great linguist Eugeniu Coşeriu (1921 – 2002) concerning culture and tradition, with a view to creating an appropriate outline in order to analyse some types of repeated discourse, the latter being also considered from Coşeriu’s point of view. Repeated discourse is defined as “everything that is repeated in a community’s speech, in a more or less identical type of ready-made discourse or a more or less fixed combination, as a long or short fragment of ‘what has already been said” (Eugeniu Coşeriu). A type of repeated discourse, dealt with here, consists of famous quotations, often of foreign origin in our culture, but which become literary traditions inserted in our linguistic traditions, due to be studied by text linguistics.

Famous quotations and phrases, adages etc, belong to the entire humanity and, implicitly, to our culture. According to Coşeriu, culture (based on language) is a creative activity (*enérgeia*), unlimited; however, it is always placed within tradition and in full accordance with that tradition. Culture is universal as object, and national through subject, since the creator belongs to a historically-made community, proving its nationality through its own voice.

Our aim is thus to make a few comments on how some types of repeated discourse of European origin in our Romanian linguistics can be used and modified (starting from the studies of the researcher Stelian Dumistrăcel). As a case in point, we will deal with Buffon’s phrase «Le style c’est l’homme même».

[29] Nicolae Manolescu, *Omul e stilul*, în *idem*, *Lectura pe înțelesul tuturor*, Braşov, Editura Aula, 2003, p. 249.
[30] *Ibidem*, p. 250.

BDD-V2378 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:08:11 UTC)